

SUOMEN ROMANIKIELEN ASEMASTA JA HUOLLOSTA

MATTI LEIWO

Suomessa ja Ruotsissa asuu yli 10 000 Suomen romanian. Suomen romanit puhuvat Suomen romanikieltä, joka on ja on ollut unohtumisvaarassa mutta jota on ruvettu aktiivisesti elvyttämään. Romanikielellä on Suomessa perustuslaillinen asema, ja sillä on ollut vuodesta 1995 — virallisesti vuodesta 1997 — kielilautakunta kuten suomella, ruotsilla, saamalla ja viittomakielellä. Lautakunnan tehtävänä on tukea kielien julkista ja kirjallista käyttöä ja opetusta. Kielilautakunnan perustamisajankohtana voinee pitää Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen järjestämää Romanikieli Suomessa -seminaaria 10.5.1995. Romanikielellä on tiettävästi virallinen asema Euroopassa Suomen lisäksi vain Makedoniassa (ks. kuitenkin *ERRC Country Reports Series 7*). Tarkastelen tässä katsauksessa romanikielen lautakunnan työn taustaa ja työn aloittamisessa esiin nousseita asioita ja periaatteita (ks. myös Granqvist 2001).

ROMANEISTA JA ROMANIKIELESTÄ

Romaneja on asunut Suomessa yli neljäsataa vuotta. Ensimmäiset maininnat Ruotsista ovat vuodelta 1512 ja Suomesta vuodelta 1584 (Bergman 1964: 12). Virosta on ensimmäinen maininta romaneista Tallinnasta vuodelta 1533 (Ariste 1981: 155), ja Ariste olettaa, että Viron Laiusen ja Suomen romanit ovat yhteistä alkuperää (Ariste 1940a). 1700-luvun puolivälissä tehdään ruotsalaisissa asetuksissa ero vanhojen, laillisissa ammateissa toimivien ja uusien romanien välillä, ja sittemmin on Ruotsissa erotettu vanhat romanit (tattare) ja 1800-luvun lopulla tulleet romanit (zigenare) (Bergman mts. 15–16; Euroopan romanikielestä ja murteista ks. esim. Bakker ja Matras 1997).

▷

Homogeenisessä Suomessa romanit ovat olleet pieni ja erilainen vähemmistö. He ovat pitäneet kiinni tavoistaan ja perinteistään, ja valtaväestö on suhtautunut heihin epäluuloisesti ja vihamielisestikin. Romanit pyrittiin karkottamaan tai assimiloimaan, mutta romanit ja maanviljelysväestö tulivat kuitenkin ilmeisesti käytännössä toimeen keskenään. Kiertävillä romaneilla oli tietoja ja taitoja, joista oli hyötyä (esimerkiksi tinaus, hevosaika, käsitöiden teko, eläinten hoito) ja huvia (povaaminen ja uutisten välittäminen) silloisessa maalaisyhteiskunnassa. 1900-luvulla romanien asema vaikeutui, kun heidän perinteiset ammattinsa menettivät merkitystään ja romaniväestö siirtyi asutuskeskuksiin ja kaupunkeihin. 1960-luvulta lähtien romanien elinolosuhteita on pyritty parantamaan muun muassa lainsäädännöllisin keinoin, asuntolainoilla ja koulutusta tehostamalla sekä aloittamalla romanikielen opetus romanilapsille peruskoulussa (1989). Sorto ja diskriminaatio ovat kuitenkin edelleen romanien arkipäivää (romanien kulttuurista ja asemasta laajemmin ks. *Suomen romanit – Finitiko romaseele* ja esim. Grönfors 1985, erit. s. 40–43).

Romanikielellä on julkaistu 1960-luvulta lähtien kirjallisia tekstejä, ja romanikieltä on opetettu 1980-luvun lopusta lähtien kielen puhujille peruskoulussa ja lukiossa. Suomen romanikielelle on käännetty muun muassa osia Uudesta testamentista (Viljo Koiviston *Johannesesko avankeliumos* sekä Pertti Valtosen *Markusesko evankeliumos kaalengo tšibbaha*) ja hengellisiä lauluja (Koiviston *Deulikaane tšambibi*), ja kieltä käytetään *Romano Boodosja Latšo diives* -lehdissä. Radiossa on myös romanikielinen uutisohjelma (*Romano mirits*).

Suomen romanikielestä on myös oppikirjoja. Ensimmäisistä mainittakoon Viljo Koiviston *Drabibosko ta rannibosko byrjiba* (1982) ja *Rakkavaha romanes. Kaalengo tšimbako sikjibosko liin* (1987), uudemmista Miranda Vuolasrannan *Romano tšimbako drom* (1995) ja Henry Hedmanin *Sar me sikjavaa romanes* (1996). Ruotsalaisista oppikirjoista mainittakoon Milja Grönforsin ja Baki Hasanin *Akana ginas romanes* (1998), joka on tarkoitettu Ruotsissa asuville, romanikielen eri murteita puhuville romaneille.

Varhaisin tunnettu Suomen romanikielen tutkimus on Kristfrid Gananderin tutkielma vuodelta 1780. Kuuluisa suomalainen romanikielen sanakirja on Arthur Thesleffin suuri *Wörterbuch des Dialekts der finnländischen Zigeuner* vuodelta 1901, jossa on myös kielioppiosa. Thesleff toimi muun muassa kansainvälisen Gypsy Lore Societyn presidenttinä. Hänen sanakirjansa perustuu aikaisempien tutkijoiden sanastoihin, ja sen lähteet ovat vielä selvittämättä. Uudemmissa sanakirjoista mainittakoon Valtosen vuonna 1972 ilmestynyt *Suomen mustalaiskielen etymologinen sanakirja*, jossa on myös katsaus romanikielen tutkimukseen. 1994 ilmestyi Viljo Koiviston sanakirja *Romano-finitiko-angliko laavesko liin* sekä 2001 *Suomi–romani-sanakirja (Finitiko-romano laavesko liin)*. Myös Paul Ariste on julkaissut 1940 kaksi tutkimusta Suomen romanikielestä *Über die Sprache der finnischen Zigeuner* (1940a) ja *Soome mustlaste kohanimed* (1949b). Laajahko esitys romanikielen historiasta ja lainasuhteista löytyy myös Leiwon artikkelista *Suomen romanikielen vaiheista* (1991).

ROMANIKIELEN SÄILYMISESTÄ JA KÄYTTÖTEHTÄVISTÄ

Vanha romanikieli on säilynyt pohjoismaissa vain Suomessa. Kieli on säilynyt puhuttuna kielenä, jolla ei ole ollut virallista käyttöä, ja sitä ovat käyttäneet vain romanit keskenään.

Näin kielenhuollon tärkein tehtävä on kielen elinvoimaisuuden tukeminen kirjallista ja julkista käyttöä tukemalla.

Kielen elinvoimaisuutta on tarkasteltu etenkin sosiolingvivistisestä näkökulmasta. Stewartin (1962) klassisessa sosiolingvivistisessä typologiassa kielen tärkeimmät dimensiot ovat standardisaatio, autonomisuus, historiallisuus ja elinvoimaisuus (vitaalisuus). Romanikielen lautakunnan tärkein tehtävä on huolehtia standardisaatiosta ja luoda ohjeistoa ja normistoa, jotka kielestä ovat puuttuneet näihin päiviin asti. Romanikielen ensimmäinen ortografinen apuneuvo, Mustalaiskielen ortografikomitean mietintö *Mustalaiskielen normatiivi sanasto*, ilmestyi vasta 1971.

Romanit kokevat kielensä autonomiseksi: se eroaa ja se pyritään pitämään erossa suomesta, vaikka suomen vaikutus on ollut ja on voimakas. Suomeen saapuessaan romanit ovat ilmeisesti olleet kaksikielisiä tai ainakin osanneet hyvin ruotsia: niin suuri on skandinaavisten ja ruotsalaisperäisten lainojen osuus romanikielessä. Lainat on myös mukautettu romanikieleen. Kun romanikieltä ei ole käytetty ryhmän ulkopuolella eikä opetettu ulkopuolisille, suomenkielillä seuduilla skandinaavisperäiset lainasanat ovat — yhtä hyvin kuin alkuperäisetkin sanat — sopineet tähän salakielitehtävään eli kielen pitämiseen erilaisena kuin valtaväestön kieli. Toisaalta nämä noin viisisataa sanavartaloa ovat myös merkittävästi lisänneet kielen sanastoa ja auttaneet sitä säilymään elossa.

Elinvoimaisuus on romanikielestä puhuttaessa ongelmallinen käsite. Elinvoimaisuutta edistävät puhujien määrän lisäksi puhujaryhmän sosiaaliseen statukseen liittyvät kysymykset ja puhujien tunne yhteenkuuluvuudesta. Giles ja Coupland (1991, elinvoimaisuudesta laajemmin ks. myös Leiwo 2000) esimerkiksi jakavat vähemmistökielten etnolingvistiseen elinvoimaisuuteen vaikuttavat tekijät ryhmienvälisen ja ryhmäsisäisen viestinnän tekijöihin. Ryhmienvälisen viestinnän näkökulmasta kielen vitalisuus koostuu sellaisista demografisista tekijöistä kuin kielen puhujien puhujamäärästä ja puhujien maantieteellisestä läheisyydestä sekä avioliitoista ryhmään kuulumattomien kanssa, puhujien sosiaalisesta ja ekonomisesta statuksesta, kielen saamasta institutionaalisesta tuesta koululaitoksessa, hallinnossa ja joukkoviestimissä sekä kulttuurin ja uskonnon tuesta. Näiden »objektiivisten» tekijöiden näkökulmasta katsottuna romanikielen säilymisehdot ovat olleet ja ovat edelleen heikot: romanikielen puhujia on vähän, he asuvat hajallaan, heidän sosiaalinen statusensa on alhainen eikä kielellä ole näihin päiviin asti ollut institutionaalista tukea. Kuten kirjallisuudesta näkyy, uskonto on ollut yksi kielen käytön tukipilari — olkoonkin, että uskonnolliseen toimintaan on sisältynyt myös assimilaatiotendenssejä. Kieli on kuitenkin säilynyt, vaikka etenkin nuorison kielitaito on hyvin puutteellinen.

Romanikielen säilyminen onkin perustunut kokemuksellisiin ryhmäsisäisiin tekijöihin, joita Giles ja Couplandkin korostavat. Tällaisia tekijöitä ovat kielen kokeminen tärkeäksi osaksi kulttuurista identiteettiä, tunne ja kokemukset siitä, että ryhmän asema perustuu vääryyksiin ja muiden ryhmien painostukseen, ajatus selvistä rajoista oman ja muiden ryhmien välillä, mahdollisuus kehittää ryhmän sisällä ryhmäidentiteetti ja sosiaalinen asema sekä puhujien usko ryhmänsä etnolingvistiseen elinvoimaisuuteen. Grönforsin (1985: 32) mukaan romanien suvun varaan rakentuva sosiaalinen organisaatiokin perustuu suojautumiseen muiden vihamielisyydeltä. Romanien kokemista vääryyksistä onkin runsaasti esimerkkejä. Kokemukset syrjinnästä sekä esimerkiksi miesten hirttouhka 1600-luvulla ja lasten pakkosijoittaminen lastenkoteihin vielä sotien jälkeenkin ovat tuottaneet tällaista ryhmää yhdistävää ainesta, joka on osa romanien etnistä identiteettiä.

▷

Etninen identiteetti onkin oman kielen ehto. Niin Allardt ja Starck (1981) kuin Giles ja Couplandkin (1991) korostavat, että kielen säilymisen välttämätön mutta ei kuitenkaan riittävä ehto on etninen ryhmätunne. Suomessa esimerkiksi juutalaiset vaihtoivat koulu-
tuspoliittisin päätöksin äidinkieltensä jiddišin ruotsiksi ja sitten suomeksi hyvin nopeasti
vuosisadan alkupuolella (Harviainen 1991), kun taas tataarit ovat säilyttäneet kielensä ja
islaminuskon näihin asti (Halén 1991). Romanikielellä on ollut hyvin erilainen asema kuin
näiden ryhmien kielillä. Se on toiminut vain ryhmänsisäisen viestinnän kielenä, ja sillä
on tärkeä merkitys ryhmäidentiteetin ja ryhmän muista ryhmästä erottavien tapojen ja ta-
bujenkin säilyttämisessä. Kieltä ei ole käytetty eikä vielääkään käytetä viestinnässä ulko-
puolisten, »valkolaisten», kanssa, ja siksi kieli on myös jäänyt valtaväestölle tuntematto-
maksi.

ROMANIKIELEN MUUTTUMISESTA

Romanikieliset ovat aina olleet avoimia lainasanoille. Kreikan vaikutus Euroopan romani-
kieliin ja niiden taivutusjärjestelmään on ollut erityisen voimakas; kreikasta on jopa pe-
räisin romanikielen tapa adaptoida vierasperäinen, so. muu kuin kreikankielinen, sanasto
(ks. Bakker 1997). Romanikielistä löytyykin esimerkkejä kaikista muiden kielten vaiku-
tusasteista aina kielenvaihtoon asti, joka on tapahtunut esimerkiksi Ruotsin vanhoilla ro-
maneilla (*tattare*) ja Englannin romaneilla. Englannin romanit puhuvat sujuvasti englan-
tia mutta käyttävät romanisanastoa »angloromanissa» salakielitehtävässä. Tällaista suh-
teellisen harvinaista kielen rakenteellista vaihtoa mutta sanaston säilymistä on tukenut voi-
makas kulttuurisen assimiloidumisen vastustaminen (ks. esim. Thomason ja Kaufman 1988
s. 103–104).

Suomen vaikutus romanikieleen on voimistumassa. Thomason ja Kaufman (1988)
erottavat lainakontakteissa viisi eri vaihetta ennen kielenvaihtoa. Lievin aste on satunnai-
sista yhteyksistä johtuva sisältösanojen satunnainen leksikaalinen lainaaminen, jonka
taustalla on kulttuurisia ja funktionaalisia syitä. Seuraavissa vaiheissa lainataan myös kon-
junktioita ja partikkeleita, joitakin uusien lainasanojen fonologisia piirteitä sekä syntak-
tisia ja leksikaalisia piirteitä, jotka eivät kuitenkaan vaikuta kieleen tylogisesti. Kah-
dessa viimeisessä vaiheessa lainaukset johtavat kielen fonologisen rakenteen muutoksiin,
uusien piirteiden ja vanhojen oppositioiden menetyksen lisäksi artikulaation muutoksiin
ja yleensäkin tylogisiin kieliopillisiin muutoksiin, uusiin morfofonologisiin sääntöihin
ja sanarakenteen ja morfosyntaktisten kategorioitten muutoksiin. Kieleen ilmaantuu uu-
sia suffikseja ja taivutusmuotoja sekä rektiosääntöjä. Kahta viimeistä vaihetta luonnehtii
voimakas kulttuurinen paine, ja niissä tapahtuu voimakasta rakenteellista lainautumista.

Suomen vaikutus romanikieleen, mikä kaipaisi yksityiskohtaista tutkimusta, voitaneen
tyypittää Thomasonin ja Kaufmanin kahteen viimeiseen luokkaan. Suomi on vaikuttanut
voimakkaasti myös kielen kielioppiin. Tällä hetkellä esimerkiksi romanikielen klusiilien
ja affrikaattojen sointioppositio on vaarassa, ja affrikaatat on yleisemminkin substituoitu
suomen fonologian mukaisiksi, etenkin arkipuheessa. Myös suomen vokaaliharmonia on
tunkeutumassa romanikieleen (Granqvist 1999). Edelleen artikkeli on kadonnut, ja esi-
merkiksi maskuliinin artikkelista *-o* on jäljellä vain läpinäkymättömiä sulaumia joissakin
prepositioissa, esimerkiksi prepositioissa *trystal* laulun kertosaakeessa *trystalo poliba ta*

trystalo kaave 'ympäri maailmaa ja ympäri kyliä'. (Lainoista ja suomen vaikutuksesta laajemmin ks. esim. Valtonen 1972 ja Leiwo 1991.)

Tällä vuosisadalla suomen romanikielen ryhmänsisäisiä säilymisedellytyksiä ovat vahvistaneet mutta kielen asemaa yleisesti heikontaneet viralliset ja epäviralliset yritykset mukauttaa romanit valtaväestöön. Lasten ottaminen lastenkoteihin katkaisi kielen siirtymisen luonnollisesti sukupolvelta toiselle. Romanit ovat kaksikielisiä, ja heidän »pääkielensä» on suomi. Tove Skutnabb-Kangas (1981; 1986) on pohdiskellut äidinkielen määritelmiä ja erottanut erilaisia kriteerejä sen määrittelyyn. Hänen mukaansa äidinkieli voidaan määritellä alkuperän (»kieli jonka puhuja on oppinut ensimmäisenä»), kompetenssin (»kieli jota puhuja osaa parhaiten»), käytön (»kieli jota puhuja käyttää eniten») ja asenteiden (»kieli johon puhuja identifioituu») mukaan. Näin äidinkieli voi muuttua ihmisen elinaikana, se voidaan määrittää eri tavalla eri konteksteissa ja ihmisellä voi olla kaksikin äidinkieltä. Prototyypisessä tapauksessa suomi täyttää kaikki nämä ehdot valtaosalle puhujistaan. Toisin on romanikielen laita. Romanikieli ei välttämättä ole puhujan ensimmäinen kieli ja — vaikka ottaisimme huomioon vain ryhmänsisäisen viestinnän — harva romani osaa sitä paremmin tai käyttää sitä enemmän kuin suomea. Äidinkieli se on kuitenkin siinä mielessä, että se on olennainen osa romanikulttuuria, puhujat identifioituvat siihen voimakkaasti ja sitä käytetään kulttuurin kannalta tärkeissä tilanteissa ja puhuttaessa olennaisista asioista.

ROMANIKIELEN HUOLLOSTA

Vähemmistöryhmät tarvitsevat kieltenemmistön apua kiellensä institutionaalisen aseman tukemiseen, vaikka onkin korostettu (Edwards 1985), että pelkin lainsäädännön ja opetuksen keinoin kieltä ei voi säilyttää elinvoimaisena. Romanikielen kirjallisen käytön laajentuessa on myös syntynyt tarve institutionaaliseen tukeen, opetukseen, oppikirjoihin ja kielenhuoltoon. Romanikielen lautakunta on tarjonnut tätä tukea: lautakunnassa romanikielen puhujat ovat itse päättäneet siitä, mikä on toivottavaa, oikeaa tai väärää; kielitieteilijät ovat toimineet lähinnä teknisinä asiantuntijoina.

Romanikielen lautakunnassa on sovittu periaatteista, joita kielenhuollossa noudatetaan ja jotka luontevasti tukevat kielen erikoislaatua ja säilymistä.

Tärkein näistä periaatteista on ollut, että lautakunta on käsitellyt vain kirjoitettujen tekstien ja julkisen kielenkäytön (esimerkiksi radiouutisten) kieltä. Puhuttua arkikieltä ei lautakunnassa käsitellä eikä puheelle laadita normeja. Normituksessa ei siis ole puututtu ryhmänsisäisen viestinnän kieleen. Etnisen identiteetin ja kielen säilymisen kannalta keskeiset ominaisuudet, kuten salakielisyys ja kielen kytkökset ryhmän sisäisiin kulttuuriin piirteisiin, koetetaan säilyttää julkisen käsittelyn ulkopuolella, vaikka kielestä ilmestyy sanakirjoja ja sitä käytetään ja käsitellään julkisesti. Voi tietysti toivoa, että julkisen kielenkäytön normit ja niihin liittyvät perustelut ja kielitieto auttavat romaneja kehittämään keskinäisessä viestinnässään myös puhuttua kieltä.

Romanikielen kannalta hieman ongelmallinen mutta kielenhuollossa keskeinen periaate on ollut, että kirja- ja yleiskielen kehittämisessä koetetaan pysyä lähellä puhuttua Suomen romanikieltä (»kansankieliperiaate»). Kansankieliperiaate on kuitenkin vain yksi periaate monien joukossa, vaikka suosituksissa on lähdetty yleensä siitä, että kansankieli-

periaate voittaa kansainvälisyysperiaatteen (so. pyritään muiden romanikielten kaltaisiin ratkaisuihin) ja historiallisuusperiaatteen (so. pyritään palauttamaan kieltä historiallisesti »oikeisiin» muotoihin). Kansankieliperiaate on yleensä sopuinnassa tarkoituksenmukaisuusperiaatteen eli sen kanssa, että romanikielen huollolla pyritään ennen kaikkea selvyyteen ja ymmärrettävyyteen.

Periaatteessa kansankieliperiaate vastaa Setälän virkaanastujaisesityksen (1893; julk. 1894) »oikeakielisyyssanoista» kansankielisyyskantaa, historiallisuusperiaate etymologista kantaa sekä selvyys ja ymmärrettävyys tarkoituksenmukaisuuskantaa. Setälä pohdiskelee myös purismia, johon voidaan päätyä eri teitä. Romanikielessä purismia on vaikea määrittellä, ja puristista periaatetta tärkeämpi on sille vastakkainen kansainvälisyysperiaate, joka voidaan motivoida romanien yleiseurooppalaisen emansipoitumisen ja yhteistyöpyrkimysten perusteella. Näin on myös ymmärrettävää, että joissakin yhteyksissä on mielekästä puhua Euroopan romanikielestä ja sen murteista, joista Suomen romanikieli kuuluu laajaan pohjoiseen murreryhmään (ks. esim. Bakker ja Matras 1997, xvii).

Näitä Setälän esikuvien pohjalta muotoiltuja yleisiä, väljiä ja suhteellisia periaatteita voidaan eri yhteyksissä painottaa tai järjestää eri tavalla, ja ne ovat tarjonneet viitekehysten Suomen romanikielenkin huollon aloittamiseen. Painotukset ovat erilaiset kuin Ruotsissa, jossa esimerkiksi Ruotsin romaneille tarkoitettussa oppikirjassa *Akana ginas romanes* on tietoisesti lähdetty romanikielen erilaisista varianteista ja kansainvälisyydestä: *I detta språk finns flera varianter (dialekter) och våra barn och ungdomar måste få lära sig, att ingen variant är mer »rätt» än någon annan. Ibland kan det vara svårt att förstå vissa ord från en annan variant och därför har vi under varje text angivit vissa ord i flera varianter – – Ibland har vi också konstruerat nya termer genom att sammansatta ord av ord som finns i olika romska varianter* (mts. 4). Näin on tietysti ollut pakkokin tehdä, koska Ruotsin oma romanikieli (*tattarspråket*) on kuollut jo noin sata vuotta sitten, ja maan romanit ovat peräisin useasta eri maasta.

Yhteistä Suomessa ja Ruotsissakin on, että romanikielen kirjallinen käyttö on nostanut keskeiseksi kielenhuollon tehtäväksi uuden sanaston luomisen. Alkuvaiheessa kieli- ja lausumakunta onkin käsitellyt eniten sana- ja termikysymyksiä: en tässä puutu oikeinkirjoitus- ja ääntämisseikkoihin. Esimerkiksi radion uutislähetysiksi varten on jouduttu luomaan sellaisia termejä kuin *parlamentos* 'eduskunta' ja *bare komujengo sikjiba* tai *baarengo sikjiba* 'aikuiskoulutus'. Nämä esimerkit myös kuvaavat lausumakunnan periaatteita sanaston luomisessa. *Parlamentos* on yleismaailmallinen sana, jonka valinnassa on sovellettu kansainvälisyysperiaatetta toisin kuin kahdessa muussa sanassa, jotka ovat suomesta käännettyjä. Kaikille käsitteille ei kannata keksiä uusia sanoja, ja siksi sanoja joudutaan joskus lainaamaan ja kääntämään sananmukaisesti. Työn pääasiana on ollut pitää huoli siitä, että uudet sanat on helppo ymmärtää sekä romanikielisten että suomenkielisten vastineidensa pohjalta. *Parlamentos* täyttää tämän vaatimuksen siten, että se on kansainvälisesti tuttu, suomessakin käytetty lainasana. Muutenkin *-os*-johtimella voidaan kansainvälisistä sanoista luontevasti johtaa romanikielisiä sanoja, esimerkiksi *kursos* 'kurssi', *arkiivos* 'arkisto', *instituuos* 'laitos' ja *materiaalos* 'aine'. Henkilönnimien yhteydessä näin ei kuitenkaan voida tehdä.

Bare komujengo sikjiba taas on merkitykseltään selvä 'aikuisten ihmisten koulutus', suomalaisen termin romanikielen rakenteeseen ja sanastoon mukautettu »tarkoituksenmukainen ja helppo» käännös. Romanikielessä genetiivi (joka funktioltaan vastaa usein

suomen adjektiivia ja on vakiintunut *-o*-päätteiseksi niin maskuliinisten kuin feminiinistenkin sanojen määritteenä) on produktiivinen ja monikäyttöinen ilmaisukeino. Termien semanttinen samankaltaisuus suomenkielisten sanojen kanssa voidaan perustaa tarkoituksemukaisuusperiaatteen: kielten sanojen semanttinen läpinäkyvyys on kaksikielisyssä yhteisössä tärkeää. Periaate saattaa kuitenkin johtaa ongelmiin kansainvälisyysperiaatteen kanssa eli indoeurooppalaisessa kieliympäristössä kehittyneiden muiden romanikielen versioiden ymmärtämisessä romanikielten kansainvälisessä käytössä. Aina ei ole myöskään mahdollista kääntää tai löytää luontevia merkitysvastineita suomalaisen yhteiskunnan käsitteille, ja näin esimerkiksi lautakunta päätyi eri vaihtoehtoja pohdittuaan yhtenäiseen sanapesueeseen *folkengo naaluno (mask.) / naaluni (fem.), foorosko naalunol naaluni* ja *thmemesko naalunolnaaluni* termeistä 'kansanedustaja', 'kaupunginvaltuutettu' ja 'kunnanvaltuutettu' (sananomukaisesti »kansan etummainen» ja niin edelleen). Vaikka sanojen merkitysvivahde on hieman erilainen kuin suomessa, niiden voi toivoa kehittyvän yhtenäiseksi termipesueeksi. Suomesta käännetty termit — toisin kuin suomesta »väännetyt» — eivät myöskään aukene suomen näkökulmasta, mikä on tärkeää kielen autonomisuuden näkökulmasta.

Yksi tärkeä tekninen periaate on ollut, että sanastoa kehitetään sanapesueittain ja niissä pyritään yhtenäisyyteen. Näin esimerkiksi romanikielen sana *falliba* 'hallitus' on otettu sellaisiin termeihin kuin '(Suomen) hallitus', *thmemesko falliba* 'valtioneuvosto' ja *sikjibosko falliba* 'opetushallitus'; sana *skokka* 'joukko, ryhmä' sellaisiin termeihin kuin *rakkibosko skokka* 'neuvosto' (sananomukaisesti 'puhuva joukko') ja *romano sikjibosko skokka* 'romaniasioiden neuvottelukunta' ja niin edelleen. Ajatus on, että sanat ymmärretään aluksi termeinä kontekstissaan ja aikaa myöten yleensäkin. Hyvä kysymys on, voitaisiinko kehitystä tukea oikeinkirjoituksen keinoin esimerkiksi isoa alkukirjainta käyttämällä.

Lautakunnan suurimpia kieliopillisia ongelmia ovat olleet kieliopilliseen sukuun liittyvät ongelmat. Romanikieli on saanut vaikutteita suomesta ja muuttunut suomen suuntaan. Siinä on piirteitä, jotka ovat vain Suomen romanikielelle ominaisia. Suomen romanikielessä muun muassa artikkeli on kadonnut ja sukutaivutus yksinkertaistunut. Maskuliinimuodot ovat yleistyneet ja feminiinisuku on säilynyt muutamissa sanaryhmissä, kuten naisten (esim. *dzuuli, rakli, tšai*), naispuolisten eläinten (esim. *dzukli*) ja naisten vaatteiden nimissä sekä pronominiissa *joi* ('hän', fem.). Tämä ongelma on ratkaistu kielenhuollon kansankieliperiaatteen »pysytään lähellä puhuttua kieltä» mukaan ja tällainen käyttö otettiin myös lautakunnan suositukseksi. Kieliopillista feminiinimuotoa ehdotetaan käytettäväksi siis naista tarkoittavissa sanoissa, esimerkiksi ilmauksissa *phurani dzuuli* 'vanha nainen', mutta ei sellaisissa vanhoissa feminiinisanoissa kuin *rankano tšimb* 'kaunis kieli'. Kieliopillista feminiiniä suositellaan käytettäväksi myös ilmaustyyppissä *joi hin phurani* 'hän (fem.) on vanha (fem.)' mutta ei tyyppissä *romano tšimb hin rankano* 'romanikieli on kaunis'. Kansainvälisyysperiaatteen näkökulmasta tällainen artikkelittomuus ja vain luonnolliseen sukuun perustuva, semanttinen sukujärjestelmä voi olla ongelma, mutta on muistettava, että Suomen romanikieli on ensisijaisesti suomalaisia romaneja varten. Sen kielioppi ei saa tulla heille liian vaikeaksi. Pysymällä lähellä puhuttua nykykieltä kieli ei muutu vaikeaksi sen puhujille, vaikka esimerkiksi historiallisuus- ja kansainvälisyysperiaate saattaisivatkin tukea laajempaa feminiinisuvun käyttöä. Semanttisen sukujärjestelmän tukeminen takaa kuitenkin sen, että Suomen ja muiden maiden ro-

▷

manien vuorovaikutuksessa ei synny ongelmia, koska maskuliinimuotojen käyttäminen naista merkitsevissä ilmauksissa voidaan tulkita myös loukkaukseksi. Näin ratkaisu on myös kompromissi kansankieli- ja kansainvälisyysperiaatteen välillä. Selvää tietenkin on, että jos joku haluaa erityisistä syistä sanoa esimerkiksi *romani tšimb hin rankani*, se on sallittua. Normiksi sitä ei ole kuitenkaan otettu.

LOPUKSI

Valitettava tosiasia on, että romanikieli on ollut katoamassa ja on yhä vaarassa kadota äidinkielenä ja itsenäisenä kielenä. Sen pitämiseksi elinvoimaisena tarvitaan paljon työtä. Tärkeintä säilymisen kannalta on, että kieli säilyy elinvoimaisena ryhmänsisäisessä käytössä — että romanit itse uskovat kieleensä, käyttävät sitä kotona ja kylässä ja opettavat sen lapsilleen. Kouluopetus ei voi korvata kielen käyttöä ja arvostusta kotona, eikä se ole saavuttanut romanilapsia odotetusti. Institutionaalista keinoista kielen opettaminen romaneille koulussa kuitenkin lisää kielen arvostamista ja kielenhuolto auttaa kieltä pysymään ilmaisukeinoiltaan elinvoimaisena ja kehittymään myös kirjalliseen käyttöön. Kielen lisääntyvä tutkimus ja huolto tukevat pyrkimyksiä elvyttää romanikulttuuria, joka on nykyisessä yhteiskunnallisessa tilanteessa kielen säilymisen välttämätön mutta ei riittävä ehto. Romanikieli on romaneille tärkeä etnisen identiteetin rakentaja, ja kielen historia antaa heille oman kansallisen historian, mikä tekee heidät tässäkin tasaveroisiksi muiden suomalaisten kanssa. Niin suomalaisissa kuin ruotsalaisissakin romanikielen oppikirjojen teksteissä romanien historian ja tapojen esittelyllä onkin tärkeä sija. Tärkeätä olisi myös muuttaa valtaväestön asenteita, ja siksi perustietoja romanien kulttuurista ja romanikielystä pitäisi saada myös muiden suomalaisten kouluopetukseen. Romanit voisivat näin sopeutua suomalaiseen yhteiskuntaan tasa-arvoisemmin mutta säilyttää samalla oman erikoislaatunsa, kielensä ja kulttuurinsa.

Tänä päivänä suomen romanikieltä puhutaan ja kirjoitetaan, ja sitä opetetaan koulussa romaninuorille. Kielellä on takanaan pitkä ja monivaiheinen historia. Suomessakin sitä on puhuttu yli neljäsataa ja tutkittu yli 250 vuotta, ja sillä on ollut tärkeä tehtävä romanien kulttuurin ja tapojen säilyttäjänä. Voimme toivoa, että kieli säilyy muuttuvassa Euroopassa ja muuttuvassa Suomessa edelleenkin. Verrattuna esimerkiksi saamen kielen tutkimukseen ja huoltoon romanikielen hyväksi on kuitenkin tehty mitättömän vähän. Siksi on toivottavaa, että kieltä edes nyt ryhdytään tutkimaan, opettamaan ja huoltamaan vakavasti ja tarmokkaasti. ■

LÄHTEET

- ALLARDT, ERIK – STARCK, CHRISTIAN 1981: *Vähemmistö, kieli ja yhteiskunta*. Helsinki: WSOY.
- ARISTE, PAUL 1940a: Über die Sprache der finnischen Zigeuner. – *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1938:2* s. 206–221. Tartu.
- 1940b: *Soome mustlaste kohanimed*. Tartu.
- 1981: *Keelekontaktid*. Tallinn: Valgus.

- BAKKER, PETER 1997: Athematic morphology in Romani: The borrowing of a borrowing pattern. – Yaron Matras, Peter Bakker & Hristo Kyuchukov (toim.), *The typology and dialectology of Romani* s. 1–22. Current Issues in Linguistic Theory 156. Amsterdam: John Benjamins.
- BAKKER, PETER – MATRAS, YARON 1997: Introduction. – Yaron Matras, Peter Bakker & Hristo Kyuchukov (toim.), *The typology and dialectology of Romani* s. vii–xxx. Current Issues in Linguistic Theory 156. Amsterdam: John Benjamins.
- BERGMAN, GÖSTA 1964: *Slang och hemliga språk*. Stockholm: Prisma.
- Deulikaane tšambibi. Romanikielelle kääntänyt Viljo Koivisto 1970. Forssa: Mustalaislähetys.
- EDWARDS, J. R. 1985: *Language, society and identity*. London: Basil Blackwell.
- ERCC: *A pleasant fiction. The human rights situation of Roma in Macedonia*. European Roma Rights Center, Country Report Series 7. www.erc.org/publications/reports/macedonia.pdf.
- GILES, HOWARD – COUPLAND, NIKOLAS 1991: *Language: contexts and consequences*. Buckingham: Open University Press.
- GRANQVIST, KIMMO 1999: Vowel harmony in Finnish and Finnish Romani. – Timo Haukioja, Ilona Herlin & Matti Miestamo (toim.), *SKY Journal of Linguistics* 12 s. 27–44.
- 2001: Suomen romanikieli. – *Kielikello* 1/2001 s. 4–7.
- GRÖNFORS, MARTTI 1985: Gypsies as outsiders. – Juha Pentikäinen ja Veikko Anttonen (toim.), *Cultural minorities in Finland* s. 31–44. Publications for the Finnish National Commission for Unesco No 32. Helsinki.
- GRÖNFORS, MILJA – HASAN, BAKI 1998: *Akana ginas romanes. Nu läser vi romska*. Örebro: Skolverket.
- HALÉN, HARRI 1991: Suomen tataariväestön kielellisestä opetutumisesta. – Leif Nyholm (toim.), *Språkmöte i Finland* s. 73–86. Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur B:14. Helsingfors: Helsingfors universitet.
- HARVIAINEN, TAPANI 1991: Jiddišiä ja venäjää, ruotsia ja suomea — juutalaiset Suomessa. – Leif Nyholm (toim.), *Språkmöte i Finland* s. 57–72. Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur B:14. Helsingfors: Helsingfors universitet.
- HEDMAN, HENRY 1996: *Sar me sijjavaa romanes*. Helsinki: Opetushallitus.
- Johannesesko avankeliumos*. Risadas Viljo Koivisto 1971. Tampere: Suomen Piipiseura.
- KOIVISTO, VILJO 1982: *Drabibosko ta rannibosko byrjiba*. Helsinki: Ammattikasvatustalitus.
- 1987: *Rakkavaha romanes. Kaalengo tšimbako sijjibosko liin*. Helsinki: Ammattikasvatustalitus.
- 1994: *Romano-finitiki-angliko laavesko liin*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 74. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- 2001: *Suomi–romani-sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 811. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEIWO, MATTI 1991: Suomen romanikielen vaiheista. – Leif Nyholm (toim.), *Språkmöte i Finland* s. 87–98. Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur B:14. Helsingfors: Helsingfors universitet.

▷

- 2000 Suomen kieli 2000-luvulla: Voiko kielen kehitystä ennustaa? – Lea Nieminen ja Paula Kalaja (toim.), *Kielikoulussa — kieli koulussa*. AFinLA:n vuosikirja 2000. AFinLA Series 58. Jyväskylä.
- Markusesko evankeliumos kaalengo tšibbaha*. Riitiba Pertti Valtonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1970.
- Mustalaiskielen normatiivi sanasto*. Mustalaiskielen ortografikomitean mietintö 1971: A27. Eripainos.
- SETÄLÄ, E. N. 1894: *Oikeakielisyydestä suomen kielen käytäntöön katsoen*. Helsinki: WSOY.
- SKUTNABB-KANGAS, TOVE 1981: *Tvåspråkighet*. Lund: Liber Läromedel.
- 1986: *Minoritet, språk och rasism*. Malmö: Liber.
- STEWART, WILLIAM A. 1962: An outline of linguistic typology for describing multilingualism. – *Study of the roles of second languages in Asia, Africa, and Latin America* s. 15–25. Washington, D. C.: Center for Applied Linguistics of the Modern Language Association of America.
- Suomen romanit – Finitiko romaseele*. Sosiaali- ja terveysministeriön esitteitä 1994: 2.
- THESLEFF, ARTHUR 1901: *Wörterbuch des Dialekts der finnländischen Zigeuner*. Acta Societas Scientiae Fennicae 29. Helsinki.
- THOMASON, SARAH R. – KAUFMAN, THOMAS 1988: *Language contact, creolization, and genetic linguistics*. Berkeley: University of California Press.
- VALTONEN, PENTTI 1972: *Suomen mustalaiskielen etymologinen sanakirja*. Tietolipas 69. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VUOLASRANTA, MIRANDA 1995: *Romano tšimbako drom*. Jyväskylä: Opetushallitus.

Kirjoittajan osoite (address):

Jyväskylän yliopisto, suomen kielen laitos, PL 35, 40351 Jyväskylä

Sähköposti: leiwo@jyu.fi